

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

att *Rummet med de fyra fönstren* är "Ruins första självbiografiska bok". För det andra konstateras att kapitel VII (rubricerat "Nytt ljus över Häriligö") "ägnas den andra fasen av Ruins självbiografiska projekt". Uttalanden som dessa blir oprecisa eller direkt motsägelsefulla i relation till andra konstateranden (till exempel ss 38, 172 o 232). Ett mera konsekvent och överskådligt förhållningssätt hade underlättat läsarens orienteringsmöjligheter i ett omfattande stoff. Det faktum att stoffet är så pass omfattande resulterar även i att avhandlingsförfattaren tidtals tenderar att förlora själva forskningsobjektet ur sikte. Det förefaller ha funnits alltför många inbjudande trådändar att nysta upp och för läsaren blir det exempelvis inte helt klart vilken relevans underavsnitt som "Finlands gråhet och skönhet" (s 168 ff) eller "Man är skamsen att vara människa" (s 211 ff) har för helhets-sammanhanget. Än mer iögonenfallande karaktär av exkurs präglar avsnitten om Gustav Alm (s 153 f o 161 f). På detaljplanet prövas läsarens tålmod av diverse upprepningar eller direkta omtagningar i citat. Till och med tämligen omfattande citat som "Sommaren har en vecka [...]" (ss 110 o 221) eller "En blomma i en skogsbacke [...]" (ss 109 o 205) dubbleras och undergräver i onödan läsarens förtroende för framställningen.

Som ett avslutande helhetsomdöme kan konstateras att ett i sig så stilistiskt distinkt avhandlingsämne som Hans Ruins essäistik ställer höga krav på framställningen. Härvidlag svarar Thomas Eks avhandling mot själva forskningsfältet genom att i uttryckets bästa bemärkelse vara populärvetenskapligt hållen. Framställningen ger en god inblick i Ruins skrifvarverkstad och ett avsnitt som "Den emblematiske texten" (s 44 ff) levandegör centrala gestaltande principer bakom tillkomsten av *Det skönas förvandlingar*. Likaså åskådliggörs konstitutiva drag i Ruins personlighet i ljuset av en dikt som Arvid Mörnes "Plöjaren" (s 63 ff). Ett avsnitt som "Idylliker och kulturkritiker" (s 198 ff) visar Ruin i spänningsfältet mellan kulturskymning och idyll och till de mest anmärkningsvärda resultaten i Eks undersökning vill jag hänföra hans redogörelse för idyllens betydelse för Ruins essäistik.

Roger Holmström

Magnus Nilsson, *Den moderne Ivar Lo-Johansson. Modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna*. Gidlunds förlag. Hedemora 2003.

I sin doktorsavhandling *Den moderne Ivar Lo-Johansson. Modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna* riktar Magnus Nilsson uppmärksamhet mot de tre statarromanerna *Godnatt, jord* från 1933, *Bara en mor* från 1939 och *Traktorn* från 1943. I dessa romaner skildras, för att citera förordet, hur "det halvfeodala statsystemet maldes ned under trycket från jordbrukets industrialisering och arbetarrörelsens frammarsch".

För sin vidare framryckning tar Magnus Nilsson avstamp dels i Marshall Bermans tämligen luftiga definitioner av begrepp som modernitet, modernisering och modernism, där samtidsbejakelse, ja, samtidsrus, blir måttstocken framför andra, dels i Fredric Jamesons ideologiskt överbestämde historiesyn, där historiefilosofin och inte själva historien blir den fond mot vilken de litterära texterna spelar. Sedan skrider Magnus Nilsson så att säga inifrån och ut. I avhandlingens inledande kapitel närläser han de tre statarromanerna som berättelser om modernisering och modernitet, berättelser som bejaktar moderniseringen och moderniteten men inte förtiger komplikationer och avigsidor. I "Godnatt, jord" blir villkoret för frigörelse från statartillvaron att man lämnar den förtryckande miljön, att man bryter upp från landsbygden och kastar sig ut i det urbana. I "Bara en mor" ligger tyngdpunkten i stället på skildringen av jordbrukets utveckling, den frigörelsepotential som de tekniska framstegen bjuder landsbygdens folk. "Traktorn" kretsar kring förvandlingen av ett gammalt gods till ett modernt mönsterjordbruk och de vedermödor och påfrestningar som skiftet medför.

I de närmast följande kapitlen sätter Magnus Nilsson de positioner som Ivar Lo-Johansson in-tar i och med sina romaner i samband med det omgivande ideoklimatet, stundom med det internationella, då representerat av författare som D. H. Lawrence och Michail Sjolochov, men framför allt med det svenska, till diskussionen här hemma under mellankrigstiden om hur modernisering och modernitet skall förstås och värderas. Avhandlingsförfattaren har "ambitionen att restaurera dialogen" mellan Lo-Johanssons romaner och "deras historiska omgivning". Efter en del inledande ideologiexercis lyckas han göra några förtjänstfulla preciseringar, inte minst gäller

det Lo-Johanssons förhållande till primitivismen. Flera forskare har låtit Lo-Johansson och primitivisterna segla fram i samma dimbank. Magnus Nilsson sätter fingret på väsentliga skillnader. Han kan till och med lägga ut texten om "Lo-Johanssons antiprimitivism" och övertyga när han gör det. Mindre originell är framställningen om Lo-Johanssons relation till arbetarrörelsen, där vi får veta att författaren "skrev i rörelsens hägn", och till de olika spekulationer om en ny kvinna och en ny ungdom som cirkulerade vid denna tid. Samtidigt förankrar Magnus Nilsson här några definitioner och distinktioner som är styrande för hans doktorsavhandling. Han lyfter fram en socialmodernism eller – i högsta potens – en socialistisk modernism vid sidan av den estetiska modernismen. Den förra präglas av uppslutning kring moderniseringen av samhället, ett bejakande av ny teknik och ett nytt samhällskontrakt. Den senare ser Magnus Nilsson som verklighetsfrämmande och formalistisk. Argumenteringen för dessa definitioner och distinktionen är logisk, men den begreppsliga praxis som blir följd är delvis betänklig. Det handlar möjligtvis mer om att döpa om fenomen än om att ändra förståelsen av dem.

I de avslutande kapitlen resonerar Magnus Nilsson så om Ivar Lo-Johanssons relation till den estetiska modernismen. Han försäkrar nu att det som var värdefullt hos denna estetiska modernism minsann inte var främmande för Ivar Lo-Johansson. Också denne visste att modernisera formspråket, bara det att den formella moderniseringen hos honom aldrig som hos de estetiska modernisterna blev ett självändamål. Så presenteras Lo-Johanssons formella landvinningar under rubriker som "mångstämmigheten", "sakligheten" och "grotesken". Till sist klingar avhandlingen ut i några försäkringar om Lo-Johanssons aktualitet, vilken skall komma sig av att verkligheten främst i tredje världen "starkt påminner om den som skildras i statarromanerna" samt att nuet även här hemma precis som i statarromanerna "präglas av samma övergång från någonting välkänt till någonting nytt".

Magnus Nilssons doktorsavhandling uppmuntar till diskussion om estetik (1), definitioner (2), historieförståelse (3), människosyn (4) och politik (5). Jag reser nu ett antal frågor längs linjen från det förra till det senare.

1.1) MN påstår på sidan 17 att Ivar Lo-Johansson inte vill visa upp någon idealbild utan "försöker

skildra [...] statarklassens realiteter". Är det sant? Finns det inte en propagandistisk dimension? Är inte statarromanerna befolkade av personer som inte är levande individer utan av den propagandistiska dimensionen determinerade typgestalter?

Och hur går MN:s beskrivning på sidan 17 ihop med hans beskrivning på sidan 61, där han säger att Lo-Johanssons realism inte är ett "själändamål" utan "syftar till att skapa underlag för politisk handling"?

Jag respekterar Ivar Lo-Johansson. Jag beundrar hans insats för människor som inte riktigt tilläts vara människor, för statarna. Han är en författare för monument och frimärken. Men jag står inte ut med att läsa honom. Orden dör på pappret – på grund av att han har så starka idéer och så liten följsamhet gentemot det levande. Snart sagt alla som uppträder på sidorna gör det som funktioner i ett ideologiskt läggspel, inte i sin egen rätt. De är där för att representera det ena eller det andra, inte som sig själva. Är jag alltför fångad i gamla borgerliga ideal när jag säger så? Eller har vi att göra med en falskhet som är ett problem för just ordens överlevnad?

1.2) MN vill uppvärdera "Traktorn", sudda ut den konventionella bilden av "felsatsning" eller "haveri". Argumenteringen bygger på att "Traktorn" skulle representera en annan väg än den segrerika estetiska modernismens, närmare bestämt en väg, om jag förstår MN rätt, som i högre grad var i allians med historiens reella krafter, med den verkliga omgestaltningen av verkligheten. Men gör själva detta faktum – om det nu är ett faktum – romanen mer läsvärd som roman?

1.3) När han diskuterar "Bara en mor" berör MN explicit detta med det levande och det typiska. Han använder förvisso i stället orden "det individuella" och "det kollektiva". Och det är som om han ville rädda Lo-Johansson undan misstanken att ha förfallit till individualism i teckningen av Rya-Rya. Han polemiserar mot kolleger som i skildringen av henne har velat se en – för att höra hemma hos Lo-Johansson – ovanligt individualiserad gestalt. MN skriver magistralt (ja, han skriver över huvud taget gärna magistralt): "Det som formar Rya-Ryas öde är alltså i högre grad hennes hemhörighet i statarkollektivet än hennes individualitet." Men är inte poängen att Rya-Rya lider *som* individ, även om detta beror på hennes tillhörighet av ett kollektiv? Är det inte det som gör att hon står fram som levande bland Lo-Johanssons alla pappfigurer? Och är det något fel

att hon som individ blir något mer än representant för ett kollektiv?

1.4) MN:s doktorsavhandling är i allt väsentligt välgörande välskriven. Han har flyt i stilen och överlastar inte framställningen med en massa terminologisk bråte, som ju hos alltför många litteraturforskare får tjäna som utfyllnad då idéer och iakttagelser tryter eller saknas. Visst borde han ha funnit åtskilliga korrekturfel, och visst inträffar det någon gång ett syntaxsammanbrott, som på s 44 – men alltså: ”i allt väsentligt välgörande välskriven”. En gång tycker jag dock att han slirar ut i sådant där sehr wissenschaftlich mumbo jumbo. Det är när han talar om ”Lo-Johanssons vertikala frihetssymbolik” (s 47) eller ”den vertikala tematiken” (s 59), som då kompletterar den horisontella. Det är ju riktigt att man kan lämna en plats både uppåt och åt sidan, om man har de rätta hjälpmedlen. Men har detta ”vertikala” någon annan, mer överraskande eller intressant innebörd? Vill MN med sin iakttagelse säga något som han sedan glömmet bort att säga? Eller är det bara ett registrerande av något som låter sig registreras men saknar betydelse?

1.5) Till sist beträffande estetik vill jag göra ett påpekande snarare än att formulera en fråga. MN prisar Ivar Lo-Johanssons ”saklighet” och ger exempel på sidan 279. Men saklighet behöver ju inte vara så trist och torr – och inte är den ett 1900-talspåfund heller. Jämför Melville i ”Moby Dick”, när han skriver om harpunlinan eller valarnas artrikedom!

2.1) MN polemiserar en del mot mig när det gäller begreppet modernism. Och jag ber om ursäkt för att jag nu blir en smula självupptagen, att jag så lättvindigt kapitulerar inför det faktum att var och en är sig själv närmast.

Jag vill inte klistra ordet ”modernism” på ett annat fenomen än det vanligen åsyftade, inte på en annan personkrets, som MN gör. Min uppgift blev att försöka finna en idékärna hos de framträdande internationella modernisterna, hos sådana som han kallar estetiska modernister, en idékärna som inte primärt hade med formspråk och estetiska trick att göra. Apropå MN:s strategi undrar jag: Finns det något skäl att börja kalla en tågbiject för paraply och blir det inte, som någon komiker undrade, då svårt att komma till Eslöv?

2.2) Och sitter inte MN samtidigt fast i en väldigt konventionell, formalistisk förståelse av det fenomen som han kallar estetisk modernism? Finns problemet därvidlag, problemet med för-

ment realitetsunderskott hos den estetiska modernismen, inte snarare hos honom än hos den?

2.3) MN påstår överst på sidan 233 att den estetiska modernismens identitet är konstant enligt mig. Det är ett anmärkningsvärt påstående, eftersom jag i min bok från 1986 gör ett huvudnummer av att försöka beskriva modernismen som föränderligt fenomen och förklara föränderligheten historiskt. Ingenstans noterar MN att jag bygger mitt modernismbegrepp på tre bestämningar: en positiv (som har med individualitetshävdande att göra), en negativ (som har med antiborgerlighet och reaktion mot det framväxande rationella, teknifierade och anonymiserande masshället att göra) och en strategisk (som visar hur detta negativa och positiva tar sig olika uttryck i olika situationer, resulterar i olika historiskt betingade hållningar). Om han hade velat tillbakavisa min förståelse, hade han varit tvungen att argumentera mot den, vilket naturligtvis hade varit fullt möjligt. Det räcker inte att fälla ett osant yttrande om den.

2.4) MN efterlyser ”genuint historisk förståelse” och åberopar några samtida socialistiska teoretiker. Peter Madsen i all ära, men om man vill få känsla för de här människorna, modernisterna, och för deras tankar och ambitioner, måste man nog besvära sig med att umgås med dem, att umgås med Paul Dermée, Marcel Janco, Johannes Baader, den engelska futuristen Nevinson och Alexander Wat. Det är på något vis betecknande att den ende från stora scenen som vinner tillträde till MN:s framställning får sitt namn felstavat. Franz i Franz Kafka stavas med z och inte med s (s 256). Varför intresserar MN sig bara för mer eller mindre abstraktionssnickrande teoretiker, ta den här Sara Blair med sitt löjeväckande snömos (s 233), men inte ett ögonblick för dem som teorierna gäller?

2.5) På sidan 234 spekulerar MN i ”det historiska avantgardet” som ”en radikaliserings av modernismen i anslutning till att den borgerliga hegemonin utmanas av arbetarrörelsen och andra sociala krafter”. Är det då inte märkligt att snart sagt ingen ledande företrädare för ”det historiska avantgardet” kommenterar denna ”utmaning”, bekymrar sig om arbetarrörelsen? Om det var dess existens som frambringade radikaliseringsen, borde då inte åtskilliga av de framträdande avantgardisterna åtminstone noterat dess existens?

2.6) MN talar på sidan 235 nedlåtande om ”Lutherssons idé om den estetiska modernismens plötsliga död”. Min idé handlar, som han hade

kunnat besvära sig med att nämna, om modernismens historiskt betingade död. Eller, om man så vill, den existentiellt och politiskt anspråksfulla idéströmningens transformation till blott stilpaket. Om han vill polemisera, borde han polemisera mot de idéer som någon har givit uttryck för, inte mot plakat där han egenmäktigt har textat tacksamma dumheter.

2.7) Längre ner på sidan 235 låter MN Fredric Jameson företräda insikten att den estetiska modernismen inte är den enda litterära strömning som förhåller sig till moderniteten. I all anspråkslöshet vill jag påpeka att också jag har beskrivit förhållandet så, alltså att den litterära modernismen är en bland flera parallella litterära idéströmningar. Som MN beskriver det framstår det som om detta vore ett förhållande som jag har förbisett men de kloka socialisterna vetat avslöja.

3.1) På sidan 14 f refererar MN till föreställningarna att 1930-talets litteratur skulle vara samhällstillyvärd, optimistisk och modernitetsbejakande, ja, präglad av ett vänsterorienterat samhällsengagemang, medan 1940 skulle innebära en vändning till pessimism. Här bygger han en ram för sin fortsatta framställning, men är den konkret nog? Optimister på 1930-talet var, internationellt sett, framför allt författare som bejakade de totalitära ideologierna. Några av dem var vänsterorienterade, andra högerorienterade. Pessimistiska var däremot författare som varseblev den repressiva kraften hos totalitarismen.

Själva logiken framgår tydligt av ett brev som Gottfried Benn skrev till Ina Seidel framåt hösten 1934. Benn hade tillhört expressionismen, med expressionisterna trott att en ny och underbar värld höll på att födas. Nu hade fjäll fallit från hans ögon. Han skriver: "Ande och konst kommer inte från segerrika naturer utan från förstörda. Denna sats står sig i mina ögon, precis som den att det inte finns något *förverkligande*. Det finns blott form och tankar. Det är en insikt som Ni inte kan finna hos Nietzsche, eller så dolde han den. Hans blonda best och hans kapitel om rasförädling är framför allt drömmar om en förening av ande och makt. Det är slut med det nu. Det är *två* olika riken. Så länge man misstar sig må det ske. Men när man inte längre kan det – då är det slut."

Till samma insikt kom ju Majakovskij hos de röda fascisterna. Har denna logik ingen relevans för MN:s undersökning, för Ivar Lo-Johansson? Och vad betyder det i så fall för värderingen av Ivar Lo-Johansson, att hans horisont var så låg?

3.2) Fredric Jamesons teori om "det politiskt omedvetna", är den humanistiskt acceptabel, är den inte en variant av ett totalitärt övergrepp? Hur oändligt mycket mer sympatiskt är inte Paul Valérys recept för en mer livsnära litteraturhistorie-skrivning: "Litteraturhistorien och konsthistorien har enfalden gemensam med historia i allmänhet. Denna enfald består i en underlig brist på nyfikenhet hos författarna. De tycks sakna förmåga att ställa de enklaste frågor. Man frågar sällan – för att nämna ett exempel – efter arten och vikten av sambandet mellan de *äldre* och de *unga* i ett visst skede. Beundran, avund, missförstånd, sammanträffanden, manér och metoder som överläts och försmås, ömsesidiga omdömen, ömsesidig avsky, förakt, fula knep... Allt detta som *skulle utgöra* ett av de livfullaste perspektiven på *intelligensens komedi* vore värt att inte förtiga."

Det skulle ha varit intressant om MN hade kommenterat den brytningen.

3.3) Moderniteten vill MN karakterisera med hjälp av Bermans från Marx lånade formulering "allt som är fast förflyktigas" (s 22). Det är förvisso en enastående retoriskt suggestiv fras. Men är den som karakteristisk tillräckligt precis och tillräckligt särpräglad? Räcker det med en hänvisning till "livets hastighet", för att i stället citera Michael Strunge?

MN påstår rentav apropå frasen (s 22): "Detta är den grundläggande och ytterst svårhanterliga problematik som den moderna litteraturen kretsar kring." Finns det verkligen ett sådant sesam? En och endast en grundläggande problematik? När jag har resonerat om modernismen som idéströmning har jag alltid varit noga med att betona att det förenande tankegodset som konstituerar allmänbegreppet bara utgör en aspekt av de olika författarnas ansatsriktning, att allting inte kan reduceras till ett. Har MN en annan uppfattning?

3.4) MN har en tendens att laborera med stor-slägna perspektiv. På sidan 25 nämner han "den period då Sverige slutade se sig självt som ett bondesamhälle". Jag frågar: Kan nationer se? Om de inte kan se, kan det finnas en fara i att resonera som om de kunde se?

3.5) I resonemangen om "Traktorn" refererar MN till en historiesyn som där kommer till uttryck. Han skriver: "Utvecklingen drivs av sin egen logik som står utanför mänsklig kontroll och allt som inte harmonierar med den nya tiden kasseras obönhörligen." Eller: "Insikten att personliga ställningstaganden inte är mycket värda i för-

hållande till utvecklingens inneboende kraft bekräftas sedan för inspektorn av en jordbrukskon-sulent som gör ett utlåtande om Rytters skogsplanteringsplaner.” Uppenbarligen handlar det om en historiesyn som MN tycker har fog för sig. Han problematiserar den inte utan reproducerar den med instämmande. Men är inte detta en högst betänklig historiesyn, en sådan som legitimerar att individen böjer sig för vindens herre? Och med en sådan historiesyn blir det obegripligt hur Gandhi eller Solsjenitsyn kunde åstadkomma vad de åstadkom, så den verkar ju vara inte bara motbjudande utan också felaktig.

3.6) Över huvud taget verkar MN tämligen obenägen att relatera till ett vidare ideologiskt sammanhang än det svenska och därmed obenägen att problematisera detta svenska ideologiska sammanhang. Jag citerar sidan 68 i hans avhandling: ”Den nya tiden gestaltas i *Traktorn* inte bara som ofrånkomlig, utan också som totaliserande, strävande efter att sätta sin prägel på allt. Alla anomalier skall bekämpas, allt som blivit obsolet skall röjas ur vägen. Denna tendens – ’driften att skapa en homogen miljö, ett totalt moderniserat rum, där den gamla världens utseende och känsla har försvunnit utan ett spår’ – ser Marshall Berman som en ständig följeslagare till moderniseringen.” Men det är ju också, och det tycker jag att MN borde ha diskuterat, liksom jag tycker att Marshall Berman borde ha diskuterat det, det väsentliga kännetecknet för de ideologier som lät århundradet bada i blod: röd, svart och brun fascism. Varför väljer MN bort en så uppenbar koppling?

(Berman resonerar som om den fascistiska impulsen vore historiens egen lag. Jag mobiliserar världen som motbevis.)

3.7) Utan att med en stavelse beröra 1900-talets folk-mord kan MN redovisa och resonera kring ett språkbruk där Brandt kan säga att Kadin inte borde finnas till, att han är en ”förening”, ett ”as”, ett ”fä”, en ”lus”, ett språkbruk där Brandt kan påstå att han vill ”rensa ut ogräset bland arbetarna” och skapa ”ett mönsterjordbruk också när det gäller människorna”. MN refererar i sammanhanget till Goethe och Faust. Hade det inte varit bättre med en annan tysk, Ernst Jünger, som tidigt (och då olyckligt nog med gillande) fantiserade om ”det totalt mobiliserade samhället” och som senare före de flesta såg vart tankefiguren kunde föra hän. Förintelsen förbereddes i språket, möjliggjordes genom att människor vande sig vid att kalla och betrakta vissa av sina medmän-

niskor som ”ohyra”. Om han hade öppnat för dylika jämförelser, hade MN:s hagiografi hamnat i gungning och Lo-Johanssons tankevärld framstått som mer komplex och etiskt komplicerad, även om han omsider förvisso låter Brandt besinna sig en smula, på ett vis som MN för övrigt uppfattar som ”föga psykologiskt trovärdigt” (s 83). Är inte MN, denna hans reservation till trots, för lojal mot sin författare?

3.8) Jag ryser när jag på sidan 82 läser Ragnar Oldbergs karakteristik av Ivar Lo-Johansson, som ”en idealist, en för vilken det är självklart att den enskilde skall tjäna, i nödfall offras för kollektivets idé”. Varför ryser inte MN?

4.1) Vad ställer MN för krav på en positiv hjälte? På s 34 f diskuterar han huruvida Brontén i ”Godnatt, jord” är en dylik eller inte. Det som enligt MN talar för att han trots allt är det skulle vara att han verkar ha ”själva tiden på sin sida” (s 34) eller att han tycks ”höra framtiden till” (s 35). Men har en dylik fetischering av det segerrika något med en människas halt att göra?

Jag associerar till Borges: ”En gentleman engagerar sig bara i förlorade företag.” Eller till Heidenstam och hans skildringar av diverse individer som adlas av motgång. En människosyn som MN:s förefaller mig alltför leninistisk eller alltför nyliberal.

4.2) Klassintresset är en högst verksam kraft i MN:s värld. På sidan 96 skriver han: ”Partitagandet för eller emot det moderna berodde generellt sett inte på författarnas känsloliv, utan på om deras klassintressen stod [i] samklang med eller i opposition mot moderniseringsprocesserna.” Har inte längtan att få lämna sin klass, individens längtan att göra en ”klassresa”, varit en stark drivkraft för de underprivilegerade klasserna? Och är inte denna längtan något som svär mot det slags räkneövningar som MN syftar på med ”klassintresse”?

4.3) Jag är nyfiken på MN:s uppfattning om Ivar Lo-Johansson i två avseenden som han inte kommenterar. Dels: Lo-Johansson odlar en människosyn där individen är föga och omständigheterna det viktiga. Hur kom det sig att han för egen del kunde höja sig över sitt klassbestämda öde, att som individ överskrida determinismen till andras glädje och gagn?

Dels: Är det inte underligt att individens undergång har blivit torgförd av den svenska 1900-talslitteraturens jagsjukaste, mest självförälskade, författare? Lo-Johansson har ju skrivit två själv-

biografiska boksviter med hur många delar som helst.

5.1) Redan på den första textsidan i avhandlingen refererar MN till "det västerländska barbariet över huvud", närmare bestämt till den postmodernistiska kritiken av detta. Tycker MN att barbari kännetecknar det västerländska? Och vad är det som är barbariskt? Det materiella välstånd som följer med kapitalism? Demokratin? Föreställningen om individens okränkbara rättigheter?

5.2) På sidan 93 skriver MN: "Att placera in 30-talets modernitet i ett större förlopp utan att förlora det historiskt specifika ur sikte är möjligt med hjälp av en marxistisk historieuppfattning." Är det att uppfatta som ett faktapåstående?

5.3) MN darrar sällan eller aldrig på manscheten, men ibland hoppar han i galen tunna. Han ägnar utrymme åt Spenglers "undergångsvisioner" och "dystopi" (s 102 f och s 123 f), som om det vore självklart att dessa uttryck fäster på honom. Spengler tänkte ju sig nu alls inte någon undergång av ragnarökssnitt utan bara att den övermogna västerländska kulturen skulle dö bort till förmån för något annat, som han var väldigt nyfiken på och kunde knyta förhoppningar till. Han bejakade – tvärtemot vad MN påstår – den kulturernas succession som han beskrev. MN har aldrig läst Spengler, förmodar jag. Han litar på vad Arnold Ljungdal eller någon annan inom hans egen tolkningstradition påstår om denne. Om jag ville vara hård, skulle jag hävda att MN okritiskt övertar vanföreställningar. Ser MN ett problem i denna sin egen instängdhet i en och blott en samtalsgemenskap?

5.4) Också Sten Selander drabbas (s 129). MN påstår att Selander "tar avstånd från det han ser i den moderna storstaden". Nu har MN Stig Ahlgren som sagesman, den unge socialisten Stig Ahlgren, inte den gamle cynikern Stig Ahlgren. Det blir inte bättre för det. I min senaste bok kan jag berätta om Selanders förtjusning i skrivmaskiner, elektrisk gatubelysning och industribyggnader. Och hur tror MN att det kom sig att just Selander ombads att skriva en kantat till öppningen av Stockholmsutställningen 1930?

5.5) Låt mig ta ett annat exempel: Hos MN möter vi Gorkij enligt Lukács, det är realismens triumf och den sanna bilden av "kapitalismens destruktiva sidor" och den rätta kunskapen om hur det liberala eländet skall övervinnas (s 110). Men MN spiller inte ord på var Gorkij hade hamnat

på 1930-talet, hur han då producerade litterära kulisser åt Stalin, sminkade dennes terror mot den egna befolkningen med lögn. Det finns ju annars gott om forskning som MN hade kunnat åberopa om han hade velat ge en mer sammansatt och korrekt bild av Gorkijs position, till exempel Dariusz Tolczyks "See no evil. Literary cover-ups & discoveries of the Soviet camp experience", som härom året kom ut på Yale University Press. Låt mig citera en passus ur den understreckare som jag då skrev om Tolczyks bok: "Litteraturen togs i bruk, sattes under partikontroll. Icke samarbetsvilliga författare marginaliserades eller tystades. Maksim Gorkij kunde dra upp riktlinjerna för det påbudna. Han fastslog att ett faktum som sådant inte erbjuder någon sanning. Sanningen framspringer först när ett faktum betraktas genom ideologins förklarande filter. Det lilla ordet 'typisk' firade sin ödesdigra triumf. Litteraturen skulle tillhandahålla inte vad som var för handen utan vad som var 'typiskt', vilket i realiteten betydde verkligheten sådan Stalin och partiet föreställde sig den eller fantiserade om att den borde vara. Maksim Gorkij stod inte bara för riktlinjer utan också för praktisk tillämpning. Han är mannen bakom några av de svartaste kapitlen i historien om litterära skildringar av sovjetiska koncentrationsläger. Här dyker han upp såväl i begynnelsen som vid höjdpunkten.

I begynnelsen tillkommer ett litterärt reportage om koncentrationslägret Solovetsk, som var uppfört långt före den hastiga utbyggnaden av slavsystemet på 1930-talet, redan på Lenins tid. Detta läger hade använts för att utprova terrormetoder, bland annat systemet med samarbetande fångar, vilka i utbyte mot tjänster fick förmåner i form av varmare kläder, större matranser och lättare arbetsuppgifter, ja, en överlevnadschans. Så småningom kom också framställning av propaganda att läggas på dylika fångar. Filmer och tidningar som prisade lägertillvaron tillkom i lägren, och fångar som medverkade vid byggandet av Moskva-Volgakanalen skrev och framförde 1934 till och med en operett. Till glada tonar prisade de sin lycka över att få vara delaktiga i formandet av framtiden. Gorkij besökte Solovetsk mellan den 20 och 23 juni 1929, just när lägret förvandlades till ett reguljärt slavarbetsläger. I hans skildring, som skyr iögonenfallande fiktion och i stället vill ge ett dokumentärt intryck, ja, se ut som hederlig journalistik, härskar emellertid inte armod utan harmoni. Lägret framstår som en skola,

där människor med osund världsbild och livsinställning under kamratliga former får sina brister korrigerade.

Vid höjdpunkten fungerar Maksim Gorkij som redaktör av och medförfattare till en omfattande volym om byggandet av Vitahavskanalen. Ett stort antal författare, valda så att åtskilliga av federationens många folkslag fanns representerade, hade blivit bjudna på tur och fått tillfälle att umgås med slavarbetarna. Ingen av resenärerna kom därvid att lägga märke till eller höra talas om att dödligheten i arbetsstyrkan var enorm och att behovet av arresteringar av nya klassfiender följaktligen var omätligt. Deras samstämda berättelse kom i stället att bli en berättelse om enastående framgång och idyll. Vad de hade fått studera var bruket av en välsignelsebringande 'social medicin'. Av girigbukar och lömska utsugare hade det blivit rödblommiga kraftkarlar som med hjärtats lust och bästa tänkbara utrustning grep sig an företaget att skapa en vattenled. Formellt överlämnades resenärernas antologi som gåva från författarförbundet till Stalin och bolsjevikerna i samband med den sjuttonde partikongressen i januari 1934."

MN:s jämförelse mellan Gorkij och Lo-Johansson och värdet av "det typiska" i litteraturen blir bristfällig när denna aspekt aldrig diskuteras.

5.6) Så är det detta med Harry Martinson och Sjolochov på sidan 115. I "Verklighet till döds" redovisar Martinson sina intryck från en resa i Sovjet, berättar om det förljugna och förkrympande. Bland annat påstår han att Sjolochov "på regeringens vink måste skriva om traktorer". MN ser ett samband: "Att Lo-Johansson gav den sista stataromanen titeln *Traktorn* ska säkert förstås som ett försök att bemöta Martinsons avfärdande av Sjolochovs traktorlitteratur." Har det ingen relevans för MN att det som Martinson sade var sant?

5.7) Och när han sedan skall redogöra för innehållet i Sjolochovs "Nyplöjd mark", en roman som handlar om en funktionär som kommer till en by "för att utrota kulakerna som klass", som han skriver, påstår MN att författaren inte "rygger för att beskriva svårigheter, misstag och övergrepp". Precis som Lo-Johansson i "Traktorn" tematiserar Sjolochov "det faktum att människorna förändrar sig långsammare än teknik och organisation – och att de därför kan komma att ställa sig avvisande till moderniteten trots att denna representerar objektiva framsteg". Var alltså problemet med Stalin och kulakerna att de senare var

för tröga och olärliga? Ser historien ut så? Var inte problemet att här ägde rum inte bara utrotning av en klass utan också utrotning av de individer som tillhörde klassen? Är inte det vidriga med Sjolochovs roman att den inte skildrar ett folk mord som folk mord? Och är det inte litet problematiskt att Lo-Johansson förhåller sig som en genossen till Sjolochov?

5.8) MN agerar ofta som vore han Ivar Lo-Johanssons försvarsadvokat eller pr-man. Var Lo-Johansson verkligen den klokaste karlen i Sverige? Den "mest saklige författaren i den svenska 1900-talslitteraturen" (s 213)? Är han mer genomskådande och klarsynt än exempelvis den Bertil Malmberg som mot slutet av 1930-talet skrev essän "Ungdomskulten i Tredje riket", för att nämna ett verk av yppersta genialitet?

På mig ger Ivar Lo-Johansson intryck av att vara anfäktad av den sjuka som Malmberg diagnosticerar. Jag citerar vad MN skriver på sidan 214: "Ivar Lo-Johansson ansluter i inte ringa grad till föreställningen om ungdomens samhörighet med moderniteten och den modernistiska ungdomsdiskursens tanke att det var ungdomen som 'skulle visa hur man red på förändringens stormvind utan att ramla av'."

Så här skrev Malmberg om vardagen i Tredje riket: "Det är icke bara fetthjärtat, skrumplevern och åderförkalkningen och den prägel de påtrycka människan som upphört att synas vördnadsvärda utan även det mogna omdömet, känslan för tingens relativitet, den av många desillusioner fin slipade tankeskärpan, hela den lugna 'Abgeklärtheit', som är sammansatt av vetande och vemod. De gamla får nu finna sig i att bli undervisade av mycket övermaga läromästare, och de göra kloka i att låtsas, som hade de tidigare ingenting lärt och först nu blivit seende. Att även mycket krävande poster besättas med ungt folk, att de icke alldeles purunga skjutas åt sidan och berövas både levebröd och inflytande är ett allbekant faktum. Det finnes ingen befordringsmerit, som övergår den att icke kunna räkna flera eller mycket flera år än två gånger fingrarnas antal. Uppifrån och ned utövas all statlig och annan myndighet av ungdom och åter ungdom. Det är visserligen sant, att rikets högsta värdighet beklädas av medelålders män, men kan man kalla dem medelålders i annan än rent siffermässig bemärkelse? Till sin naturell, sitt tanke- och känsloliv ha de på gott och ont en juvenil prägel, och några av dem förete tydliga tecken på fördröjd pubertet."

5.9) På sidan 192 använder MN utan citations-tecken uttrycket ”metodradikalism” som beteckning för uppfattningen att överklassen bör avlivas. Är ”metodradikalism” ett bra ord för uppmaning till folkmord?

Magnus Nilsson resonerar utifrån sina utgångspunkter intelligent och med stor konsekvens. Som har framgått är jag dock ganska skeptisk till utgångspunkterna, till den människo- och historiesyn som postuleras, till etiken. Magnus Nilssons doktorsavhandling har ställvis mera karaktär av trosbekännelse än av undersökning. Det som ändå väcker min respekt och sympati är engagemanget, viljan att ta litteraturen på allvar, dess ärende och konsekvenser i livet självt, livet som man lever det. Vid sidan av intelligensen finns här lidelse, ett pumpande hjärta. Just av lidelse och pumpande hjärta har litteraturvetenskapen, tycks det mig, enormt behov. Magnus Nilsson är med andra ord välkommen i vår krets av ärrade veteraner.

Peter Luthersson

Maria Nilson, *Att förhålla sig till moderniteten. En studie i Gertrud Liljas författarskap*. Litteraturvetenskapliga institutionen, Lunds universitet, Critica Litterarum Lundensis, 5. Lund 2003.

Litteraturhistorien, som vi vanligen presenteras för den, visar numer upp marginaler som är tämligen fullklottrade med tillägg och revideringar. Bland de många namn som skrivits till där efter de senaste decenniernas (kvinno)forskning återfinns nu även Gertrud Liljas, vars författarskap har studerats och presenterats av Maria Nilson i doktorsavhandlingen *Att förhålla sig till moderniteten – en studie i Gertrud Liljas författarskap*.

Avhandlingen är disponerad på traditionellt vis med förord och inledning, följt av fyra kapitel. Dessutom finns två bilagor där den första innehåller ett par tabeller som visar inkomster för noveller resp romaner, om än utan att exakta siffror anges för inkomsterna. I den andra bilagan presenteras en jämförande studie, där förtecknas citatexempel ordnade efter tema, motiv och drag. Den bildar underlag för vissa av Nilsons resonemang i kapitel 4.

Syftet anges övergripande och ganska tidigt i texten vara att diskutera Gertrud Lilja och moderniteten: ”Liljas förhållande till moderniteten

kopplas i studien i hög grad till hur hennes texter blivit mottagna och lästa av både samtida och nutida kritiker” (s 11). I analyserna av de litterära texterna är Nilson ute efter att se hur Lilja förhåller sig till diskussioner om en förändrad kvinnlighet och människans förhållande till kyrka och Gud. Stundtals riskerar det att bli lite mycket av det goda när det gäller syftesformuleringar som kan dyka upp på åtskilliga ställen i avhandlingar. Nilson vill slutligen undersöka hur Liljas texter reagerar på en dialog utifrån nutida perspektiv – genus, teologi och modernitet. Det är lätt att hålla med Nilson om att detta är syften som författarskapet så att säga kräver, texterna ber om att vi tänker i de banorna. Inledningen avslutas med en uppräkningslista av vad Lilja *inte* är för slags författare. Vad är hon då för slags författare, frågar sig avhandlingsförfattaren och lovar att det är vad hon ska ägna sig åt att försöka besvara.

Kapitlet ”En författarinns väg” inleds med ett biografiskt avsnitt om Gertrud Lilja som föddes i byn Långasjö i maj 1887 och när hon dog 1984 bodde hon åter i hembyn, hon fick således ett långt liv. Stora delar av livet bodde hon i småländska Långasjö, dock bodde hon på andra platser under många år: hon utbildade sig i Stockholm, hon blev ciselör, hon var teckningslärare i Ronneby och hon debuterade som författare i 40-årsåldern, gifte sig i 50-årsåldern och blev änka tio år senare. Under äktenskapet bodde hon och hennes man i Stockholm. I denna avhandling är det dock Småland och Långasjö som dominerar texten.

Nilson beskriver Liljas kamp på det litterära fältet så här: från att ha varit okänd fick hon en position på fältet men lyckades inte behålla den utan hamnar utanför etablissemang och var ganska bortglömd vid sin bortgång. Debut och etablering 1924–1936, etablerad författare 1937–1951, på väg ut 1953 och senare. Författarskapet delas upp i de tre nämnda perioderna och kapitlet behandlar konsekvent förhållandet till förlaget och mottagandet, dvs kritiken.

I kapitlet därefter är det så dags för litteraturen: Liljas romaner. Under rubriken ”Kvinnlighet i dialog” har Nilson tagit på sig att välja ut vilka romaner som ska behandlas i detta omfattande författarskap. Hon har tagit ett fast grepp och presenterar resultatet av sina läsningar i form av en tankekedja som utgår från Ellen Keys tankar om moderlighet. Kvinnlighet blir varianter av moderlighet som i slutet av kapitlet går över i kvinnan och kroppen och den komplicerade sexuali-